

RIMSKI RUDNIČKI NOVAC

UDK 930.26 (497.15) »100«

Izvorni znanstveni članak

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

Primljeno:

Received: 1995.05.25.

Ante Škegro
HR-10 000 Zagreb, Hrvatska
Jurja Ves 55

U radu se razmatraju serije rimskog rudničkog novca: betičke serije, tzv. anonimni kvadransi iz rudarskog distrikta Blagaj-Japra u Bosni i Hercegovini, te serije koje se odnose na dalmatinske i panonske rudnike.

Na čelu rimskih rudnika u vrijeme Carstva bio je administrativni aparat kojim je uglavnom ravnao carski prokurator kao zastupnik cara ili konduktor kao poluslužbene osobe (ROSTOWZEW: 1904, 447-455; WINKLER: 1977, 215; DUŠANIĆ: 1980 1-2, 45, 52). Konduktori su u vrijeme Trajana i Hadrijana uklonjeni iz gotovo svih rudnika plemenitih metala (DUŠANIĆ: 1977, 166). Na prelazu 2. u 3. st. ukinut je krupni konduktorijat i za rudnike željeza (SERGEJEVSKI: 1963, 88 i d. br. 1, sl. 1; *ILug.* 779; *AE* 1973, 411; DUŠANIĆ: 1977 83, b. 202; OERSTED: 339-342). Rimski rudarski bazeni činili su posebne gospodarstvene jedinice (*fundi excepti*) unutar kojih su važili posebni zakoni (*FIRA I*, 104, 105; D'ORS: 1951, 127-133; isti: 1953, 71-133; BURIAN: 1959, 129-150; FLACH: 1979, 399-448; DOMERGUE: 1983). Od mjesnih općinskih zajednica bili su, osobito rudnici zlata i srebra strogo izdvojeni, a nadzirale su ih vojničke jedinice i beneficijarni konzulari razmješteni po različitim utvrdama i kontrolnim točkama. Prokurator je unutar rudarske regije (*intra fines metallorum*) imao upravnu, sudsku i ekonomsku nadležnosti, a bio je odgovoran isključivo caru (BURIAN: 1955, 49-52; isti: 1957, 536-537; NOESKE: 1977, 300-306, FLACH: 1979, 399-448; DUŠANIĆ: 1989, 148). Za izdatke upravnog aparata koji je uglavnom potjecao iz redova carskih oslobođenika i robova (*familia Caesaris*)¹ i zaštitnog osoblja, korišten je

u 1. pol. 2. st. poseban novac tzv. anonimni kvadransi i *nummi metallorum* (LENORMANT: 1969, 243; REGLING: *RE* XV/2 (1932) 3, 1322; DUŠANIĆ: 1971, 537, b. 9; isti: 1977a, 56-63; isti: 1980, 9-18; OERSTED: 1985, 296; MELVILLE JONES: 1990, 186).

Rudnički novac prvi je put emitiran u vrijeme cara Augusta za potrebe betičkih rudnika na području Rio Tinta. Poznate su četiri serije ovog novca. Jedna je imala na aversu lik muškarca kovrčaste kose okrenutog udesno, a na reversu jahača u trku okrenutog udesno (Tab. 1, 1)². Na drugoj seriji je vjerojatno Augustov lik okrenut ulijevo s legendom *SC* na aversu. Na reversu između nogu konja sa zvonom oko vrata koji pase travu, okrenutog udesno, ista je legenda (Tab. 1, 2) (VILLARONGA: 1979: 251, sl. 946)³. Trećoj seriji je na aversu lik golobrada muškarca kovrčaste kose, a na reversu jahač okrenut udesno s palminom granom u desnici (DE GUADAN: 1969, 27, br. 245; VILLARONGA: 1979, 301-302, sl. 1157). Između konjskih nogu je geometrijski stilizirana legenda *SC* (sl. 1, 3). Četvrta serija na aversu također ima golobrada mladića okrenuta udesno, a na reversu konja u kasu, također okrenuta udesno s geometrijski stiliziranom legendom *SC* između nogu (sl. 1, 4) (HILL: 1911, 100 i d. T. XIV 4). Za ovaj rudnički novac je, s obzirom da je legenda *SC* potvrđena još na jednom bakarnom kotliću,

¹ Nad brojem uposlenih rudara rimska država je vodila veoma oštru kontrolu. Upor. *Plin., nat. hist.* 33, 78: *extat lex censoria Victumularum aurifodinae in Vercellensi agro, quo cavebatur ne plus quinque milibus hominum in opere publicani haberent.*

² HILL, *JRS* 1 (1911) 100 i d. T. XIV 3.

³ DUŠANIĆ: 1980, 12, bilj. 21, krivo misli da se u ovom slučaju radi o Dijani i jelemu a ne o Augustu i konju.

koji potječe iz istih rudnika, te na nekoliko olovnih pečata (Tab. 1, 5-6) iz lokalne ljevaonice i ravnateljstva ureda, izvjesno da je kovan u Hispaniji (HILL: 1911, 100 i d.). Legende SC sa betičkih serija rudničkog novca govore da je za ove rudnike u vrijeme njihova emitiranja bio ovlašten rimski Senat.⁴

U sjeverozapadnoj Dalmaciji u regiji Blagaj-Japra u tijeku iskopavanja rimskih željezarskih pogona pronađena su 22 primjerka tzv. anonimnih kvadransa (BASLER: 1973, 261-271; isti: 1977, Tab. XVIII; DUŠANIĆ: 1977a, 60; isti: 1978, 26-29, 34-35; isti: 1980, 14-18) za koje se smatra da su bili namjenjeni isplati uposlenih u administraciji siscijanske flote, anone(?), carine, pošte i vektigala na ovom području.⁵ Okvirno se datiraju u vrijeme od Domicijana do Antonina Pija (*RIC II* str. 214-219; DUŠANIĆ: 1971, 550; isti: 1977 60; isti 1978: 23).⁶ Kako je 16 primjeraka s bradatim muškarcem s kacigom na glavi na aversu i delfinom okrenutim ulijevo i s "barbariziranom legendom" SC na reversu (Tab. 1, 7) (BASLER: 1973, 263, Tab. I i II br. 1-16) pronađeno u najstarijem sloju rimske željezne troske i ispod zidova ranokršćanske bazilike na Crkvini u Blagaju,⁷ njihovo emitiranje se može datirati u vrijeme prije Nervine vladavine, obzirom da su novci kovani u vrijeme njegove vladavine pronađeni u mlađem sloju troske. Za ove se primjerke pretpostavlja da su mogli biti iskovani i u samom nalazištu ili u njegovoj neposrednoj blizini (BASLER: 1973, 267; DUŠANIĆ: 1978, 27, 35; isti: 1980, 15). Dvanaest primjeraka iz ove serije, sudeći po njihovoj dobroj očuvanosti, vjerojatno nije ni bilo pušteno u opticaj (BASLER: 1973, 261, 267). Dovode se u svezu s Neptun-grupom anonimnih kvadransa kovanih u Rimu (*RIC II* 217, grupa IV; DUŠANIĆ: 1977, 60; isti: 1978, 35). Dva primjerka iz grupe pronađena u Japri (Baslerovi br. 17-18) nalikuju anonimnim kvadransima grupe Roma (Tab. 1, 8). Dva primjerka (Baslerovi br. 19-20) odgovarali bi Jupiter-grupi iste vrste novca (Tab. 1, 9). S Merkur ili Venera-grupom mogao bi se povezati jedan primjerak (Baslerov br. 20) (sl. 1, 10), a s Mars-grupom također jedan primjerak (Baslerov br. 21) (Tab. 1, 11) (LENORMANT: 1969, 243; DUŠANIĆ: 1977, 60 bilj.

29). Anonimni kvadransi su pronađeni zajedno s rudničkim novcem u kosmajskom rudničkom bazenu (DUŠANIĆ: 1971, 550-551, 554; isti: 1978, 26; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, T. II 6). Neki primjerci imaju potpuno iste simbole (pancir) kao i rudnički novac, pa nema sumnje da su bili jednako platežno sredstvo kao i oni.

Rudnički novac s legendama koje se isključivo odnose na rudnike Gornje Mezije (Dardanije), Dalmacije, Panonije, i Norika, tzv. *nummi metallorum*, emitirani su u vrijeme Trajana, Hadrijana i Antonina Pija odnosno Marka Aurelija. Poznato je 96 primjeraka ovog novca (ZMAJIC: 1964, 1-11; DUŠANIĆ: 1977, 56-63; isti: 1980, 9-18; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 48-61), pronađenih uglavnom na području Rima i njegove okolice,⁸ te u kosmajskom rudničkom bazenu (MARIĆ: 1954, 41-44; isti: 1955, 350; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 48-61). Jedan primjerak potječe iz rimskog naselja *Aquae S[—]* na Ildži u Sarajevu (KELLNER: 1895, 195, sl. 126; isti: 1897, 126, sl. 162)⁹, dok je jedan pronađen u rimskom rudničkom naselju u dolini Ibra (Sočanica) (ČERŠKOV: 1970, 32). Na iliričkom rudničkom novcu su uz legende važećeg područja optičaja (MOWAT: 1894, 394; STRACK: 1931, 156; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 53; CARSON: 1990, 40)¹⁰ predstavljeni rimski carevi za kojih su ovi rudnici vjerojatno otpočeli radom (STEVENSON-ROACH SMITH-MADEN: 1964, 555; MELVILLE JONES: 1990, 186) te likovi rimskih božanstava koja personificiraju metale (MOWAT: 1894, 373-413; ROSCHER: 1908, 2532-2534; DUŠANIĆ: 1971, 543-544; isti: 1977, 58, 61; isti: 1980, 11) *Sol* (*Apolon*) za rudnike zlata (Tab. 2, 24), *Dijana* i jelen za rudnike srebra (Tab. 2, 12, 14),¹¹ *Venera* za rudnike bakra (sl. 2, 19-20) i *Mars* za rudnike željeza (Tab. 2, 13). Rudničke legende su date u dvije verzije: *metalla* i *metalli*. Prva bi se odnosila na jedan veći rudarski okrug (npr. *Aeliana Pincensia*) a drugom bi bili obuhvaćeni svi rudnici u jednoj provinciji (DUŠANIĆ: 1977, 58).

Najprije su emitirane serije za dardanske rudnike *Dardanici* (*RIC II* 294 br. 704; *BMC* 234 br. 1107-1108; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, br. 4 i 5) *Darda-nic* (*RIC III* 294 br. 703-704, *BMC* 234 br. 1106-1109; SIMIĆ-VASIĆ: 1977,

⁴ HILL: 1911, 100 i d., smatra da bi se legenda odnosila na *Senatus consulto*. Istog je mišljenja i GRANT: 1946, 134, T. V, br. 7; DESSAU: *ILS 8708; Rev. Arch.* 1907, 1, 58-68) pretpostavlja, imajući u vidu podatak iz *PLIN. nat. hist.* 33, 18 i *POLYB.* 34, 9, preneseno kod STRABONA 2, 2, 10, slitak iz Tibera (*CIL XV 7916*), da bi se *S* moglo odnositi na *Societas*, dok za *C* pomišlja na preživjeli naziv rimske kompanije *Centenillo*. RICKARD: 1928, 141, također smatra da se legenda odnosi na *Senatus consulto*, ali i dopušta mogućnost inicijala kompanije koja je eksploatirala rudnike. Za DAVIESA: 1935, 9, bilj. 7, ova legenda se odnosi na *Societas Castulonensis*. VILLARONGA: 1979, 251, sl. 946, 301 sl. 1157. *SC* tumači kao *S(societas) C(astulonensis)*. Upor. MELVILLE JONES: 1990, 186).

⁵ DUŠANIĆ: 1977, 60, bilj. 29; isti: 1978, 34. Upor. i BOJANOVSKI: 1982, 107, bilj. 49. Basler ih je datirao u tri posljednja stoljeća pr. Kr. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ: 1989, 238-239 je, ne prihvatajući Baslerovu dataciju, pretpostavljao da bi mogli biti ilirski.

⁶ Orao s reversa s Tab. II br. 20 je nalik kvadransima Hadrijana i Antonina Pija.

⁷ Najraniji carski novac iz ovog rudarskog revira je Nervin. Upor. KRALJEVIĆ: 1973, 273.

⁸ REGLING: *Metalla, PRE XV, 2* (1932) 1322.

⁹ Primjerci rudničkog novca mogli bi se vjerojatno pronaći i u bogatim neistraženim numizmatičkim zbirkama franjevačkih samostana u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci u središnjoj Bosni.

¹⁰ CHANTRAINE: *Der Kleine Pauly III* (1969) 1259, smatra da su bili u uporabi samo u Rimu i Italiji.

¹¹ DUŠANIĆ: 1971, 543, nalazi potvrdu za njegovo pripisivanje rimskim rudnicima srebra, u žrtvenicima iz Domavije (*CIL III 12723*) i s Kosmaja posvećenima Dijani, te žrtveniku s jelenom i košutom na bočnim stranama i Dijaninim reljefom u lovu iz Kučajne (*CIL III 14546*; RIZNIĆ: *Starinar 5* (1885) 35).

br. 6 i 7) i *Ro-ma/Darda-nici* (BMC 534 br. 1857; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, br. 8, 9, 10) (Tab. 2, 10, 8, 9). Na reversu imaju po svoj prilici lik najomiljenijeg rudarskog božanstva *Terrae Matris*, a na aversima lik Trajana ili Rome. Njihovo emitiranje se datira između 98. i 102. g. Novac s Trajanovim likom okrenutim udesno na aversu te *Monetom* i legendom *metalli Ulpiani* (Tab. 2, 3-6) na reversu, kovan je između 102. i 114. g. (MATTINGLY: 1936, CIX; BMC 234 „, 235 + #; RIC II 294 br. 708; STRACK: 1931, 502, 504; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, br. 11-16). Primjerci s legendama *metalli Ulpiani* i *SC* (Tab. 2, 1-2) s istim likovima na aversu i reversu, emitirani su 116/117. g.¹² Novčići s legendom *Aeliana Pincensia* u lovorovu vijencu na reversu, imaju na aversu Hadrijanov lik (sl. 2, 17-18) (RIC II 474 br. 1012; BMC 533, br. 1853; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 22, 23).¹³ Za Hadrijana su emitirani i primjerci s carevim likom okrenutim udesno na aversu i legendom *met. Nor.* u lovorovu vijencu (Tab. 2, 15-16) (BMC III p. 533, br. 1850-52; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 52). Za Antonina Pija ili Marka Aurelija kovani su primjerci sa ženskom figurom okrenutom udesno na aversu i legendom *metal. Aurelianus* na reversu (Tab. 2, 20) (RIC III 313 br. 1255; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 24).

Na dalmatinske se rudnike odnosi nekoliko serija rudničkog novca kovanih za Trajana i Hadrijana. Serija s Trajanovim likom na aversu i legendom [IMP] TRAIANO AVG GER DACICO P M TR P COS V P P te *Monetom* (*Aequitas*) i legendom METALLI VLPIANI DELM na reversu (Tab. 2, 7) emitiran je 102/103. g. (RIC III p. 234+, 235*; tab. 45, 14). Novac s istim likovima te legendama IMP CAES TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS VI P P — METALLI VLPIANI DELM (Tab. 2, 25) emitiran je 111/112 g. Poznata su tri primjerka Trajanovog dalmatinskog rudničkog novca (ECKHEL: 1828, 445; COHEN: 1859, Trai., 183; MOWAT: 1894, 383-384, br. 5, Pl. XI 7; KELLNER: 1895, 195, sl. 126; isti: 1897: 126, sl. 162, RIC II 294, br. 705; BMC str. 234; LENORMANT: 1969, 240; DUŠANIĆ: 1971, 542).¹⁴ Druga serija rudničkog novca za dalmatinske rudnike srebra kovana je u tri varijante u vrijeme Hadrijana (DUŠANIĆ: 1971, 542, 544). Prvoj je na aversu okrunjena Dijana okrenuta udesno a na reversu jelen okrenut ulijevo s legendom METAL DELM (Tab. 2, 12). Druga varijanta na aversu ima također Dijanu, ali s kosom u obliku pundže dok je revers identičan prethodnoj varijanti (Tab. 2, 14) (RIC II 474 br. 1013; BMC 534 br. 1854 i d.; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, br. 20 i 21). Treća varijanta ima na aversu lik *Marsa* s kacigom udesno a na reversu prsni oklop oko kojeg je ista legenda (RIC II 474 br. 1014; BMC 534 br. 1856 tab. 98, 8; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, br. 18 i 19). Poznato je 16 novčića s legendom METAL DELM (Tab.

2, 13) (MOWAT: 1894, 390, br. 13 i 14, Pl. XI 12, 13, 14; RIC II 474, br. 1014; RIC III, p. 534, br. 1854, 1855, rab. 98, 7; BMC 534, br. 1856; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 58, br. 18-21).¹⁵ Po R. Mowatu ove su serije kovane između 136. i 137. g. (STEWENSON - ROACH SMITH - MADDEN: 1964, 555). Ako se prihvati tumačenje simbolike na ovom novcu (MOWAT: 1894, 373-413) onda bi se na dalmatinske rudnike srebra odnosili primjerci s Trajanovim i *Dijaninim* likovima na aversu, te *Monetom* (*Aequitas*) i jelenom na reversu (DUŠANIĆ: 1977, 69, bilj. 88; BOJANOVSKI: 1982, 97). Na rudnike željeza odnosili bi se oni s *Marsovim* likom (LENORMANT: 1969, 243; SIMIĆ: 1951, 136 i d.; PAŠALIĆ: 1960, 92 i d.; BOJANOVSKI: 1982, 97).

Na rudnike Panonije koji nisu točno odrediti, s kojima su dalmatinski rudnici, osim prostorno, bili i administrativno povezani, odnose se dvije serije. Serija s legendom IMP CAES TRAIAN AVG GER DAC P M TR P COS VI P P — METALLI VLPIANI PANN emitirana je 111/112. g. Od ove serije je poznat samo jedan primjerak (ECKHEL: 1828, 446; COHEN: 1859, II, 180; MOWAT: 412, pl. XI br. 19; BMC III 234 #). Druga serija panonskog rudničkog novca ima na aversu lik *Sola* (Trajana), a na reversu legendu METAL PANNONICIS (Tab. 2, br. 24) (COHEN: 1828, II 2, 181; MOWAT: 1894, 384, br. 6, 404, br. 12, BMC III 234 \$; SIMIĆ-VASIĆ: 1977 56, br. 1-3, br. 18-2; STEWENSON-ROACH-SMITH - MADEN: 964, 555). Treća serija na aversu ima lik okrenut udesno (*Dijana*?) dok joj je revers potpuno identičan prethodnoj seriji (Tab. 2, br. 19) (BMC III 535, br. 1860, SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 1-3). Po R. Mowatu ove serije su kovane između 136. i 137. g. U svemu je poznato pet primjeraka panonskog rudničkog novca od čega tri potječu sa Kosmaja (MARIĆ: 1955, 350; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 1-3).

Sporno je mjesto emitiranja novca namjenjenog rudnicima Ilirika. F. Lenormant je smatrao da su emisije s legendom *SC* kovane u rudarskim okruzima kojima su bile namijenjene (LENORMANT: 1969, 241, 243, 246). Prema R. Mowatu matrice za rudnički novac bile su izrađene u Rimu, a potom prenešene u Viminacij gdje je kovan novac (MOWAT: 1894, 411). T. E. Mionnet, J. Sabatier, H. Cohen, Camille de la Berge, K. Regling, H. Mattingly, S. Dušanić, H. Chantraine, J. van Heesch i R. A. Carson smatraju da je rudnički novac kovan u Rimu (MIONNET: 1859, VI, 709, nota a; COHEN: 1859, 58, 181, izdanje 1882, 38, 234; REGLING: PRE XV, 2 (1932) 1322 i d; MATTINGLY: 1936, CIX; CHANTRAINE: *Kleine Pauly III* (1969) 1259; DUŠANIĆ: 1971, 536 i d. VAN HEESCH, 1979, 170-174; CARSON: 1990, 297, bilj. 17). Kako glavni dio rudničkog novca pronađenog izvan Italije uglavnom potječe sa Kosmaja (Stojnik), iznosi se i

¹² Legenda *SC* na novcima *Metalli Ulpiani* tumači se kao *ex Senatu consulto*. Upor. RIC III, CIX; SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 52.

¹³ Emitirani su iza 128. g. Za rudarske novce s ovom legendom se smatra da su kovani u Pincumu, glavnom mjestu ovog regiona. Upor. VASIĆ: 1894, 43 i d.; PEGAN: 1965, 439.

¹⁴ Prema CARSONU: 1990, 39, emitirani su prije 104. g. Prema MOWATU: 1894, emitirani su između 104. i 111. O Trajanovoj titulaturi: KNEISSL: 1969, 58-90.

¹⁵ Dijanin lik na novcu je posebno protežirao Hadrijan, pa bi Dijana kao božica lova i jelen mogli predstavljati carsku lovačku *virtus*. Upor. MELVILLE JONES: 1990, 98. U vrijeme Hadrijana stavlja ih STEWENSON - ROACH SMITH - MADDEN: 1964, 555 i DUŠANIĆ: 1971, 542.

mišljenje, da bi mogao biti kovan i u rimskom kastrumu kod Stojnika (SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 50),¹⁶ odakle se distribuirao u rudarske regione Ilirika (SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 48-61).

Kovanje rudničkog novca za rudnike Ilirika u 1. pol. 2. st. upozorava na izuzetnu važnost za Carstvo ovih rudnika u vrijeme teških ratova i učvršćivanja limesa u Podunavlju. Svi su se ovi rudnici, osim u jednom periodu *metalla Ulpiani* za koje se smatra da su činili rimske kosmajске rudnike,¹⁷ nalazili u sastavu carskog fiska.

R. MOWAT: 1894, 412 i d., poznavao je ukupno 14 serija od 71 primjerka rudničkog novca:

1. [IMP] TRAIANO AVG GER DAC ICOP M TR P COS V PP METALLI VLPIANI DELM	1
2. IMP CAES TRAIAN AVG GER DAC PM TR P COS V IPP METALLI VLPIANI PANN	1
3. IMP CAES TRAIAN OPT AVG GER DAC PART METALLI VLPIANI S C	2
4. METAL PANNONICIS	2
5. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GER DAC METALLI VLPIANI	3
6. IMP CAES TRAIAN AVG GER DAC METALLI VLPIANI	4
7. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM DARDANICI	4
8. METAL DELM (jelen)	4
9. METAL AVRELIANIS	5
10. HADRIANVS AVGVSTVS P P AELIANA PINCENSIA	5
11. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG DARDANICI	6
12. IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG MET NOR	6

POPIS KRATICA

AE	L'Année épigraphique, Paris.
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Berlin - New York.
ARR	Arheološki radovi i rasprave, Zagreb
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
BJb	Bonner Jahrbücher, Bonn.
BMC III	H. MATTINGLY, Coins of the Roman Empire in the British Museum III, London 1936.
FIRA	Fontes iuris Romani antiqui.
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
GZMS	Glasnik Zemaljskog muzeja - nova serija, Sarajevo.

13. METAL DELM (prsni oklop)	8
14. RO-MA DARDA-NICI	20
Svega	71

SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 56-58, su objavili još 24 primjerka rudničkog novca istih tipova iz Narodnog muzeja u Beogradu:

1. METAL PANNONICIS	3
2. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM DARDANICI	2
3. IMP CAES NERVA TRAI[.....] DARDA-NICI	2
4. RO-MA DARDA-NICI	3
5. IMP CAES TRAIAN AVG GER DAC METALLI VL[.....]	2
6. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GER DAC METALLI VLPIANI	4
7. IMP CAES TRAIANO AVG GER DAC PM TR P COS V IPP [METALLI]VLPIANI DELM	1
8. METAL DELM (pancir)	2
9. METAL DELM (koza)	2
10. HADRIANVS AVGVSTVS PP AELIANA PINCENSIA	2
11. METAL AVRELIANIS	1
Svega	24

KELLNER: 1895, 195, sl. 126; isti: 1897, 126, sl. 162, je objavio jedan primjerak rudničkog novca s Iidže:

1. IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TR P COS VI PP METALLI VLPIANI DELM	1
Svega	1

ILlug.	Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos repertae et editae sunt
ILS	Inscriptiones Latianae selectae (ed. H. DESSAU, Berlin 1892-1916).
JRS	Journal of Roman Studies, London.
RIC II	H. MATTINGLY - E. A. SYDENHAM, The Roman Imperial Coinage II, London 1926.
RIC III	H. MATTINGLY - E. A. SYDENHAM, The Roman Imperial Coinage III, London 1930.
VDI	Vesnik drevnei istorii, Moskva.
WMBH	Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien.

¹⁶ Za ovo mjesto se veže ubikacija Justinijanovog *kastruma Aureliana* poznatog iz Prokopijevog djela *De aedificiis* 285, 16 = IV, 4. Upor. MOWAT: 1894, 406; MARIĆ: 1953, 41-42.

¹⁷ Mócsy: 1967, 153-155; isti: 1970, 32-33; isti: 1974, 131-132, *metalla Ulpiana* izjednačuje s kasnijim *municipium Ulpianom*. SIMIĆ-VASIĆ: 1977, 50, 53 i DUŠANIĆ: 1980, 13, 39 povezuju ih s kosmajskim rudnicima.

POPIS LITERATURE

- Basler, 1973
 Basler 1977
 Bojanovski 1982
 Burian 1955
 Burian 1957
 Burian 1959
 Carson 1990
 Cohen 1859
 Čerškov 1970
 Davies 1935
 Domergue 1983
 Dušanić 1971
 Dušanić 1977
 Dušanić 1977a
 Dušanić 1978
 Dušanić 1980
 Dušanić 1989
 Eckhel 1828
 Flach 1979
 Guardan 1969
 Grant 1946.
 Heesch 1979
 Kellner 1897
 Kellner 1897
 Kneissl 1969
 Kraljević 1973
 Lenormant 1969
 Marić 1955
 Marić 1955
 Mattingly 1936
 Melville Jones 1990
 Mionnet 1837
 Mócsy 1967
 Mócsy 1970
 Mócsy 1974
 Mowat 1894
 Oersted 1985
 Noeske 1977
 D'ors 1951
 D'ors 1953
 Pašalić 1960
 Pegan 1965
 Rendić-Miočević 1989
 Richard 1928
 Roscher 1908
- D. Basler, Nalaz novca iz predrimskog doba u Japri. *GZMS 27-28 (1972-73)* 261-271.
 D. Basler, Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre. *GZMS 30-31 (1975-76)* 1977, 121-171.
 I. Bojanovski, Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora. *ARR 8-9 (1982)* 89-120.
 J. Burian, Einige Bemerkungen über die Exterritorialität der hispanischen Bergwerke und der afrikanischen Domänen in der Kaiserzeit. *Studia antiqua Antonio Salač septuagenario oblata*, Pragae 1955, 49-52.
 J. Burian, *Leges metallorum et leges saluum*. *Zschr. f. Geschichtwiss.* 5 (1957) 535-560.
 J. Burian, Upravljanje imperatorskim rudnikami v Ispaniji v epohu raniei imperii. *VDI 3 (1959)* 129-150.
 R. A. Carson, *Coins of the Roman Empire*, London-New York 1990.
 H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain II*, Paris 1859.
 E. Čerškov, *Municipium DD* kod Sočanice. Priština-Beograd 1970.
 O. Davies, *Roman Mines in Europe*, Oxford 1935.
 CL. Domergue, La mine antique d'Aljustrel (*Portugal*) et les tables de bronze de Vipasca, Paris 1983.
 S. Dušanić, Novi Antinojev natpis i *metalla municipii Dardanorum*. *Živa antika 21 (1971)* 1, 241-261.
 S. Dušanić, Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior. *ANRW II 6*, Berlin - New York 1977, 52-94.
 S. Dušanić, Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji. *AV 28 (1977)* 163-179.
 S. Dušanić, Anonimni kvadransi. *Numizmatičar 1 (1978)* 23-39.
 S. Dušanić, Organizacija rimskog rudarstva u Noriku, Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji. *Ist. glas. Beograd (1980)* 1-2, 7-55.
 S. Dušanić, The Roman Mines of Illyricum: Organisation and Impact on Provincial Life. *Míneria y metalurgia en las antiguas civilizaciones Mediterráneas y Europeas II*. Coloquio internacional asociado, Madrid 24-28 octubre 1985, Madrid 1989, 148-156.
 J. H. Eckhel, *Doctrina nummorum veterum VI. Continens numos imperatorios a Julio Caesare usque ad Hadrianum eiusque familiam* 2, Wien 1828.
 D. Flach, Die Bergwerksordnungen von Vipasca. *Chiron 9 (1979)* 399-448.
 A. M. De Guardan, *Numismatica iberica e ibero-romana*, Madrid 1969.
 M. Grant, *From Imperium to Auctoritas. A historical Study of aes coinage in the Roman Empire* 49 B. C. - A. C. 14, Cambridge 1946.
 J. Van Heesch, *Studie over de semis en de quadrans van Domitianus tot en met Antonius Pius*. (disertacija), Gent 1979.
 I. Kellner, Rimski gragjevni ostaci u Ilidžama kod Sarajeva. *GZM 5 (1897)* 161-197.
 I. Kellner, Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo. *WMBH 5 (1897)* 131-162.
 P. Kneissl, *Die Siegstilatur der römischer Kaiser. Untersuchungen zu den Siegelbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, Göttingen 1969.
 G. Kraljević, Nalaz rimskih carskih novaca u rudarskom reviru Blagaj-Japra, *GZMS 27-28 (1973)* 297-302.
 F. Lenormant, La monnaie dans l'antiquité 2, T. I, Bologna 1969.
 R. Marić, Prilozi antičkoj istoriji Srbije. *Starinar n. s. 3-4 (1953-54)* 1955, 25-44.
 R. Marić, Sitni prilozi iz arheologije i epigrafike. *Starinar 5-6 (1954-55)* 356-362.
 H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Vol. III. Nerva to Hadrian, London 1936.
 J. Melville Jones, *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London 1990.
 T. E. Mionnet, *Description des médailles antiques des rois, des peuples et des villes*, VI. Paris 1837.
 A. Mócsy, *Munizipale Gemeinden und ihre Territorien in Moesia Superior*. *God. Cent. balk. isp. V/3 (1967)* 151-166.
 A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam 1970.
 A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London-Boston 1974.
 R. Mowat, *Eclaircissements sur les monnaies des mines*. *Rev. num., ser. III, 12 (1894)* 373-413.
 P. Oersted, *Roman Imperial Economy and Romanisation. A Study in Roman Imperial Administration and the Public Lease System in the Danubian Provinces from the First to the Third Century A. D.*, Copenhagen 1985.
 H.-Ch. Noeske, *Studien zur Verwaltung und Bevölkerung der dakischen Goldbergwerke in römischer Zeit*. *BJb. 177 (1977)* 271-416.
 A. D'ors, Sobre la lex metalli Vipascensis II. *IVRA. Riv. inter. dir. Rom. e ant.*, 2 (1951) 127-133.
 A. D'ors, *Epigrafia iuristica de la Espana Romana*, Madrid 1953.
 E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960.
 E. Pegan, Die antiken Prägungstempel aus Jugoslawien. *Atti Cong. int. num. Roma 11-16. settembre 1961, vol. 2*, Roma 1965, vol. 11, 435-441.
 D. Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet. Ilirološke studije*, Split 1989.
 T. A. Richard, *The Mining of the Romans in Spain*. *JRS 18 (1928)* 29-143.
 W. H. Roscher, *Mythologisches Lexicon*, III (1908).

- Rostowzew 1904 M. Rostowzew, *Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*, Leipzig 1904.
Simić - Vasić 1977 V. M. Simić - M. R. Vasić, *La monnaie des mines romaines dans l'Illyricum. Rev. numism. Vie serie T. 19 (1977) 48-61.*
Stevenson - Roach Smith - Maden 1964 S. W. Stevenson - C. Roach Smith - F. W. Maden, *A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial 2*, London 1964.
Simić 1951 V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951.
Strack 1931 L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, T. I. Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart 1931.
Villaronga 1979 L. Villaronga, *Numismatica antigua de Hispania. Iniciacion su estudio*, Barcelona 1979.
Zmajić 1964 B. Zmajić, *Rudnički novci rimskog carstva. Num. vij. 11 (1964) 1-11.*
Winkler 1977 G. Winkler, *Noricum und Rom. ANRW II 6*, Berlin - New York 1977, 183-262.

ZUSAMMENFASSUNG

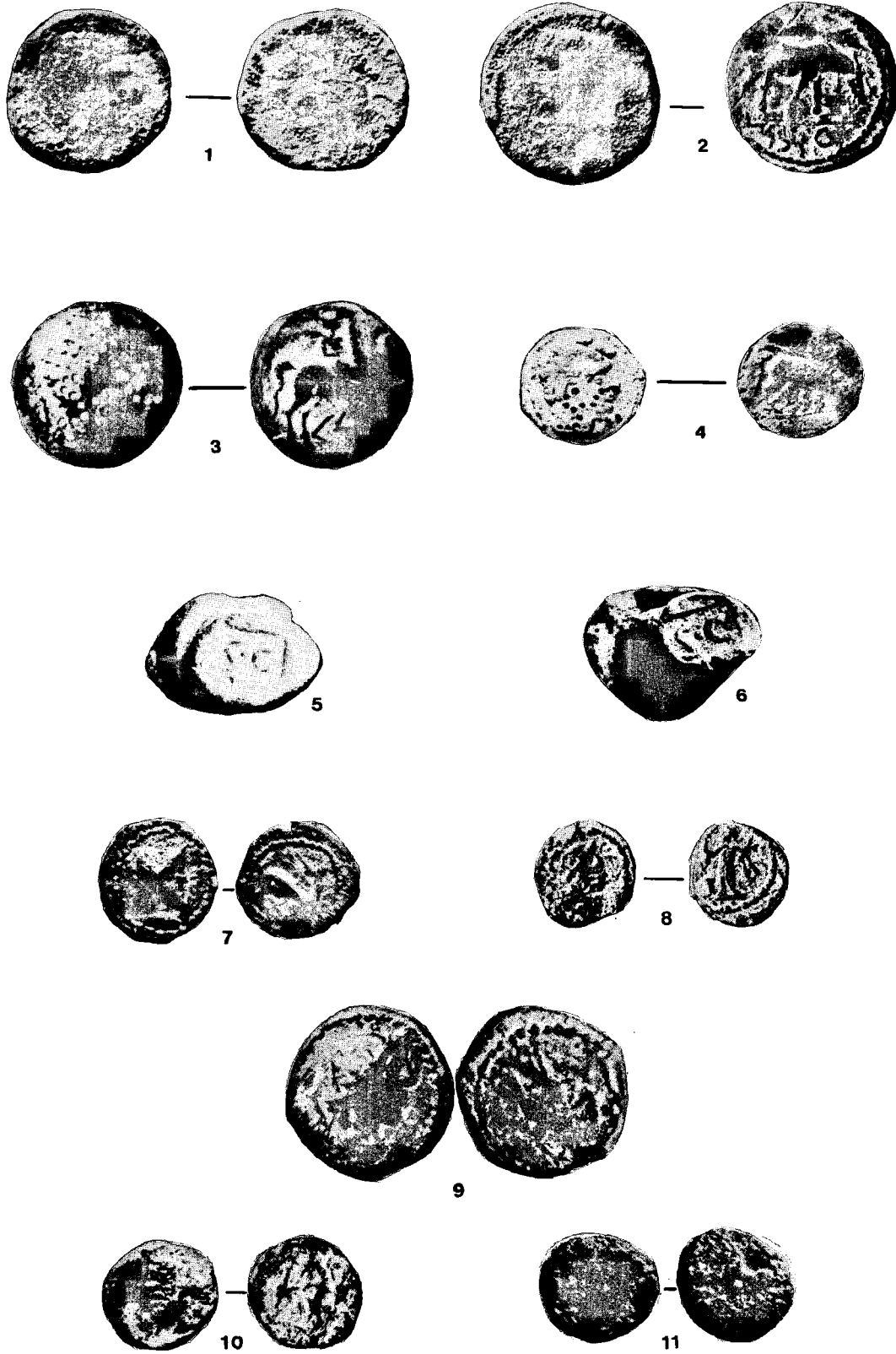
RÖMISCHES BERGMÄNNISCHES GELD

Das für die Zirkulation in römischen Bergwerken bestimmte Geld wurde zum ersten Male zur Zeit des Kaisers Augustus für die baetischen Bergwerke emittiert (T. 1, 1-4). Alle Serien haben die Bezeichnung SC. Da Matrizen mit dieser Bezeichnung (T. 1, 5-6) sowie ein bergmännischer Kessel mit derselben Bezeichnung am gleichen Ort gefunden wurden, gibt es keinen Zweifel, daß dieses Geld im Sitz des Verwaltungsapparates der baetischen Bergwerke geprägt wurde.

Das bergmännische Geld wurde wieder nach etwa 100 Jahren für die Bergwerke im Gebiet Illyricums emittiert. Vier Serien des bergmännischen Geldes, von denen die Serie mit der Darstellung des Delphins am Revers am meisten vertreten ist, wurden in den römischen ferrarien in Nordwestdalmatien (T. 1, 7-11) gefunden.

Sie ähneln sehr den anonymen quadrantes. Ihre Emission wird in die Zeit vom Kaiser Domitian bis Antoninus Pius datiert.

Die dritte Gruppe des bergmännischen Geldes hat, außer kaiserlichen Gestalten und Gestalten von verschiedenen römischen Gottheiten, auch Legenden, die das Gebiet ihrer Gültigkeit bezeichnen. Sie beziehen sich auf die Bergwerke Obermoesiens, Dardaniens, Pannoniens, Dalmatiens und Noricums (T. 2). Dieses Geld wurde in der 1. Hälfte des 2. Jhs geprägt. Die Emission setzt etwa zur Zeit der markomannischen Kriege aus. Die Münzen aus dieser Gruppe wurden in größeren Mengen in Rom und seiner Umgebung, sowie in dem Gebiet, in dem die Bergwerke von Kosmaj lagen, gefunden, was unterschiedliche Meinungen über den Ort der Prägung auslöste.

T.2

